

Inleiding bij de bijeenkomst van Stichting Oranjehotel
5 oktober 2019

Kees Schuyt

Geachte voorzitter van de Stichting Oranjehotel, Excellentie, geachte aanwezigen,

Gaarne wil ik beginnen met mijn dank uit te spreken voor de uitnodiging om vandaag een voordracht te houden voor U, oud-gevangenen, voor 2^e en 3^e generatie familieleden van oud-gevangenen en voor alle oude en jonge mensen, die zoveel enthousiaste belangstelling tonen voor het nieuwste Nationaal Monument Oranjehotel, een ware herinneringsplaats. De aanleiding voor deze uitnodiging was de publicatie, in januari van dit jaar, van mijn biografie over professor Cleveringa. Cleveringa is bij velen bekend geworden door zijn protestrede op 26 november 1940 tegen de schorsing en het ontslag van 17 Joodse medewerkers van de Leidse Universiteit, onder wie zijn collega's professor Meijers, David en Sinzheimer. Het was, na de oproep van Bernard IJzerdraat, de leider van De Geuzen, een van de eerste officiële en openlijk uitgesproken protesten tegen de discriminerende en onrechtmatige bezettingsmaatregelen. Deze protestrede kreeg een wijde, illegale verspreiding en had een duidelijke weerklink op de nog aarzelende houding van de bevolking in die eerste maanden van de bezetting. Ineens beseften veel studenten en andere beginnende verzetsgroepen, zoals van De Geuzen in Rotterdam, Schiedam en Vlaardingen, die het niet eens waren met de Nieuwe Orde, dat er een beroep op hen werd gedaan om het er ook *metterdaad* niet mee eens te zijn. "Iemand had gedurfd te zeggen wat iedereen hoopte, maar niemand deed", zei later de historicus Ivo Schöffer over Cleveringa's protest. Het begin van breed, niet aarzelend, verzet.

Zoals verwacht werd professor Cleveringa de volgende dag gearresteerd en gedurende 8 maanden in verzekerde bewaring (Schutzhaft op zijn Duits) vastgehouden in het Oranjehotel; van 27 november 1940 tot 7 augustus 1941, de dag waarop hij voorwaardelijk in vrijheid werd gesteld. Hij is een van de velen, ongeveer 25.000 gevangenen, die hier gevangen hebben gezeten en nog elk jaar worden herdacht. Ik heb in mijn biografie een heel hoofdstuk gewijd aan de tijd die professor Cleveringa in de gevangenis heeft doorgebracht, tegelijk met anderen, soms met volstrekt onbekenden, zoals zijn celgenoot Arie Grazell, een politieagent uit Arnhem, die tot 5 maanden veroordeeld was, omdat hij in het openbaar iets kwaads had geroepen naar de Duitse

Wehrmacht. Twee op één cel, die naar het bekende gedicht “Het lied van de achttien doden” van Jan Campert “twee meter lang, en nauw twee meter breed” was. Later waren het er vaak vijf op een iets grotere cel. Ik geef de dagindeling, van half 7 ’s morgens met een homp brood als ontbijt, en het avondeten om half zes tot om acht uur het sein “Lichten uit” klonk en de lange nacht begon. Ik beschrijf de gemeenschap van gevangenen, die altijd al ontstaat in een gevangenis, maar toen vooral een enorme onderlinge solidariteit liet zien, vanwege het eensgezinde streven naar vrijheid en naar gerechtigheid. Velen zaten er onschuldig, eigenlijk onnodig om dat te zeggen. De gegroeide onderlinge verwantschap uitte zich in heel kleine dingen, zoals een extra broodje, een rol pepermunt, een paar nieuwe sokken. Maar die verwantschap strekte zich ook uit tussen velerlei geloven, gereformeerden, katholieken, communisten en tussen alle rangen en standen van de samenleving. Soms ontmoette Cleveringa in het Oranjehotel oud-studenten van hem en ook een aantal van zijn collega’s, zoals Ben Telders, die echter als politiek gevangene op de zwaarste afdeling was ondergebracht, waar dagen en nachten lang werd verhoord, gefolterd en gemarteld. Telders werd in juni 1941, van het Oranjehotel overgebracht naar Buchenwald en kwam nooit meer vrij, zoals velen van zijn lotgenoten. Het is een bekend feit dat juist de ervaringen van de maatschappelijke elites, die je niet zo vaak in de gevangenis tegen komt, een grote invloed hebben gehad op het naoorlogse, humane penitentiaire beleid van de Beginselenwet Gevangeniswezen van 1949.

Wat misschien minder bekend is, is dat professor Cleveringa 10 jaar lang voorzitter is geweest van de Stichting Oranjehotel, van 1954 tot en met 1964, toen hij op zeventigjarige leeftijd het stokje overgaf aan De Ranitz. In het familiearchief van Cleveringa in Groningen vond ik de toespraken die hij als voorzitter heeft uitgesproken, allemaal terug. Hier zal ik graag uit putten om de belangrijkste vragen te herhalen waarmee hij elk jaar als voorzitter de bijeenkomst, hier in het Oranjehotel, opende, namelijk:

wie gedenken wij hier?

waarom gedenken wij?

waarom moeten we blijven gedenken?

Vijfenvijftig jaar na zijn laatste toespraak, wil ik vanmiddag proberen op deze zelfde drie vragen, voor de huidige samenleving en voor de jonge generaties, een overtuigend antwoord te geven op deze drie vragen.

Wie gedenken wij hier?

Wij houden de herinneringen levendig aan al die 25.000 gevangenen en hun soms zeer bittere ervaringen in het Oranjehotel. Aan al die vrouwen en mannen, jonge en oudere goede vaderlanders, gelovigen en ongelovigen, gelaten en opstandige celbewoners. De herdenkingsbijeenkomst van dit jaar is bijzonder omdat we nu, meer dan ooit, met twee nieuwe bronnen ons voorstellingsvermogen kunnen verlevendigen, nu de echte persoonlijke herinneringen aan hen die vielen, steeds schaarser worden. We kunnen vandaag in het gloednieuwe herinneringscentrum veel meer dan alleen cel 601 van binnen bezoeken. U kunt nu zelf zien “hoe ’t eerste morgenlicht door het hoge venster draalt”, zoals het ‘Lied van de achttien doden’ luidt. Ter gelegenheid van de opening is er ook een nieuwe geschiedschrijving van het Oranjehotel verschenen, prachtig geschreven door Bas Von Benda-Beckmann, waardoor de wie-vraag vastgehouden kan worden. Het gaat er om zoveel mogelijk gevangenen geen nummer te laten blijven, maar ze liefst allemaal hun gezicht, hun verhaal en zo hun ziel terug te geven. Waar zijn ze gebleven, waar zijn ze naar toe gegaan, waar kwamen ze vandaan, wat hadden ze gedaan?

Waarom gedenken wij?

Om de waarden in stand te houden, waar de verzetsdeelnemers en -deelnemsters, wel en niet een tijd opgesloten gezeten in het Oranjehotel, voor gestreden hebben: vrijheid, onafhankelijkheid van geest, een rechtvaardige rechtsgang en een fair trial – waar de Duitse bezetters lak aan hadden – waarheid en geen gemanipuleerde en volledig gecontroleerde informatie of politieke indoctrinatie. Tegen mensenhaat en rassenwaan. Bij de eerste herdenking in 1946 werden ‘de achttien doden’ herdacht, de Geuzen o.l.v. Bernard IJzerdraat. Het accent lag vanzelfsprekend op degene die niet waren teruggekeerd, uit de gevangnissen en kampen, waar ze heen waren gestuurd na de al zware periode van gevangenschap in Scheveningen. De eerste 9 jaar van de – al snel na de bevrijding opgerichte - Stichting Oranjehotel stonden onder de bezielende leiding van dominee Bos, de gevangenispredikant. Naast het herdenken ging het toen ook om het in stand houden van de banden tussen voormalige gevangenen. Cleveringa zei later over hem: “Van al wat hier is geschied, wist Bos meer dan wie ook.” Er was heel veel geschied, dat in 1946 natuurlijk nog vers in het geheugen lag. In 1949 heeft de weduwe van Bernard IJzerdraat de plaquette bij het poortje in de buitenste muur van de gevangenis, aan de Van Alkemadelaan, onthuld, met de mooie tekst van de dichter Anthonie Donker eindigend met “Zet hun strijd voort”. Wij,

anno 2019 herdenken deze strijd om de belangrijkste waarden van democratie, rechtsstaat en een vrije samenleving, voort te zetten.

Dan overlijdt in 1954 plotseling ds. Bos en wordt prof. Cleveringa gevraagd om het voorzitterschap op zich te nemen, wat hij ook doet, op 60-jarige leeftijd. Cleveringa koos op zijn initiatief elk jaar enkele, in het verzet gesneuvelde oud-gevangenen, die extra aandacht kregen: Lodo van Hamel, de Stijkel groep uit Delft, de dichter/journalist Herman Salomonssen, alias Melis Stoke uit Den Haag Hierdoor werd de herinnering van bezetting en verzet levend gehouden, maar de vraag “waarom gedenken wij?”, werd toen al beantwoord met het oog op de toekomst. In 1959 wordt de Bourbon geïnstalleerd, de zware klok op de Waalsdorpervlakte, met de tekst van professor Cleveringa gebeiteld op de rand van de Bourbon. Ik citeer:

Ik luid tot roem en volging
voor die hun leven gaven
tot wering van onrecht
tot winning der vrijheid
en tot waring en verheffing
van al Neêrlands geestelijk goed.

Met deze korte, maar precieze zinnen heeft Cleveringa de zin van het waarom van herdenken prachtig samengevat, ook voor onze tijd: blijf gedenken wie hun leven gaven en blijf tevens hun naastbestaanden en nabestaanden, de tweede en de derde en wellicht de vierde generatie, bijstaan in hun herinneringen; verzet tegen onrecht – hoe en waar dat ook plaatsvindt, toen én in de huidige samenleving; tot slot: herwin en koester vrijheid, niet alleen voor jezelf, maar evenzeer voor anderen die in onvrijheid, onderdrukking, onrecht en onoprechtheid leven – de vier o’s, de destructieve krachten van de twintigste eeuw. Zet daarvoor in de plaats vier v’s: vrijheid, veiligheid, voorspoed en vrede, zowel de innerlijke als de uiterlijke vrede. En als sluitstuk van het gedicht op de rand van de Bourbon: hang het geestelijke erfgoed van ons land, de grote humane waarden van de Europese cultuur aan de grote klok.

Verdraagzaamheid, openheid en creativiteit, medemenselijkheid. Laat die culturele waarden, die het hart vormen van elke beschaafde samenleving, niet langzaam verstikken of verschimmelen. Die boodschap was in 1959 duidelijk gericht tot ons, de volgende generatie, met de bedoeling dat wij deze boodschap, deze strijd voor humaniteit, voort blijven zetten.

Waarom moeten wij blijven herdenken?

Deze derde vraag van professor Cleveringa werd in 1965 opgepakt door de derde voorzitter, jhr. mr. C.J.A. de Ranitz - oud-gevangene van het Oranjehotel, oud-student van Cleveringa. Hij wilde niet alleen over het verleden blijven spreken, maar vooral ook naar de toekomst kijken. Het ging in de Tweede Wereldoorlog om een “betere samenleving” en om de “democratie.” Er werden nieuwe thema’s aangeboord als vrede en vrijheid in Europa (tijdens de nog ijzig Koude Oorlog), de houding jegens de jongere generatie Duitsers, het overbrengen van de boodschap naar de jongere generaties hier in Nederland. Het aantal aanwezigen ex-gevangenen bij de oktoberbijeenkomsten nam toen langzaam af, vanzelfsprekend door de ouderdom, maar de aanwezigheid van veel jongeren werd gesignaleerd en daarmee werd de *overdracht van solidariteit* een jaarlijks terugkerend teken. Wilde de jonge generatie, de opstandelingen van de jaren zestig en zeventig wel blijven gedenken? Het lot van de (toekomstige) samenleving kreeg een plaats in de herdenkingen, met als motief dat de herinnering aan ‘hen die vielen’ en hen die streden als *inspiratie* moet worden benut voor behoud van vrede en gerechtigheid. Er werden toen reële zorgen geuit over nucleaire dreigingen en politieke en groeiende maatschappelijke tegenstellingen. “Zet hun strijd voort” werd toen: zich inzetten voor vrede en vrijheid opdat niet verloren gaat waarvoor door de verzetsstrijders zo hard is gestreden.

Maar hoe zetten wij dan de strijd voor vrijheid en gerechtigheid nu voort?

Hoe staan we er nu voor: 40 jaar na het maatschappelijke slagveld van 1980? In de periode van 1980 tot 1990 wordt bij de herdenkingsbijeenkomsten opvallend een beroep gedaan op de dan nog levende oud-strijders die hun verhaal nog eens persoonlijk komen vertellen: Pim Boellaard, Bill Minco, Floris Bakels. Zij waren de laatsten van “degenen die het echt zelf hebben meegemaakt”; er zijn er vandaag gelukkig nog enkelen, die het nog kunnen na vertellen. Aan wie kunnen zij de fakkel van waakzaamheid voor vrijheid en verzet tegen onrecht overdragen? Alle hoop is nu gevestigd op de derde generatie; jongeren van nu in een samenleving van nu. Wie herdenken we thans, waarom herdenken wij hen die de ellende van oorlogsgeweld, vernederingen, willekeur, onvrijheid en onrecht in het Oranjehotel zelf hebben meegemaakt en waarom moeten wij blijven herdenken?

Er is nieuwe hoop en verwachting doordat de aandacht voor het Oranjehotel met zijn bewogen geschiedenis hernieuwd en sterker is geworden: de erkenning van het Oranjehotel als Nationaal Monument is tevens een

erkenning dat alle toenmalige gevangenen niet in vergetelheid mogen raken. 'Zet hun strijd voort' wordt nu: zet de herinnering aan hun strijd voort en geef die herinneringen nieuwe inhoud, voor een samenleving die zijn hoop gesteld heeft op de jeugd, op de scholieren die in verzet gingen tegen de verwaarlozing van de zorg voor hún toekomst door een oudere generatie van politici. Zijn deze belangrijke tekenen van een veranderende mentaliteit bij vooral jonge generaties een bron van hoop of wanhoop? Geloven we nog steeds in die toekomst?

Wie, jong en oud, naar de huidige – moderne westerse – samenlevingen kijkt ziet geen stralende toekomst voor zich, het maatschappelijke en fysieke klimaat roept zorgelijke vragen op. Hier herhaalt zich het patroon dat ook in de vroegere perioden van Oranjehotel-herdenkingen heeft gespeeld: hoe moeten we maatschappelijke situaties duiden in het licht van de duisternis van de voorbije grote wereldoorlog II? Komt er oorlog en zouden we die kunnen tegenhouden? Komt het veelvuldige geweld, verbaal als fysiek, nu uit onze eigen samenlevingen zelf voort en wat kunnen we daaraan doen? Hoe is het gesteld met de erkenning van de menselijke waardigheid en persoonlijke integriteit van vrouwen, en van alle mensen met een rode, bruine, gele, zwarte, witte en vrijelijk gemengde huidskleur. In wezen gaat het toch om dezelfde vragen als die voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog zijn gesteld, namelijk: hoe kan discriminatie van bevolkingsgroepen worden bestreden, hoe kan vernederend en willekeurig geweld en terreurdaden worden bestreden, hoe het grote en het kleine onrecht, personen aangedaan, worden voorkomen en last but not least, hoe kunnen onze vrijheden behouden blijven en wat verstaan wij dan onder die vrijheid?

Wie onze huidige toestand bekijkt kan niet al te optimistisch zijn: kijkend naar de eigen – westerse - samenlevingen zien we een door en door gefragmenteerd maatschappelijk klimaat, van vaste ankerpunten losgeraakt, gepolariseerd, naar alle kanten op zoek naar legitimiteit: wat en wie kan ik nog geloven? Aan wie dien ik te gehoorzamen, wat is sterker: ons recht of de politieke en militaire machten; geloven we nog in de Verklaring van de Rechten van de Mens, die direct na de Tweede Wereldoorlog als universele opgave voor de wereld zijn opgesteld? Cultureel is er een gemakkelijk nihilisme ontstaan van alles kan en mag, want alles is toch relatief. Er zijn nieuwe politieke bewegingen opgekomen, die ook op deze en andere vragen antwoord zoeken, maar dat antwoord vooral vinden door het uitvinden van nieuwe zondebokken, zoals een vreemd ras, een vreemde godsdienst, een vreemde huidskleur, een vreemde geaardheid en vreemde opvattingen. Kortom er is een angst voor het vreemde en de vreemdelingen in en buiten onze grenzen ontstaan, vaak nog onder aanmoediging van sterke leiders, die zo in zichzelf en in hun eigen

machtigheid geloven, dat ze ongeloofwaardig worden: hun levenswijze en machtsuitoefening kan niet de onze zijn. Dan bedoel ik met 'ons' juist al degenen, die blijvend geïnspireerd worden door de waarden die onze verzetsmensen uit het Oranjehotel, ondanks alle ellende en zware omstandigheden, hoog hebben gehouden. Daar werd onderlinge solidariteit getoond en onderlinge verdraagzaamheid voor de ook altijd aanwezige verschillen in geloofsrichting, in politiek-maatschappelijke opvattingen, in levenservaring tussen jonge en oudere gevangenen. Laat dat ons voorbeeld zijn. Deze waarden zijn van eeuwen her opgebouwd en daarom inspireerden zij de gemeenschappelijke verzetsgroepen en enkelingen die elkaar in die waarden vonden. Die waarden zijn nog steeds te benoemen en ze zijn vandaag even hard en hartgrondig hoog te houden als eertijds, in 1933, in 1940, van 1940 tot 1945 en in de directe periode daarna.

De vraag blijft: *hoe* doen we dat nu, dat hooghouden van die waarden? Op deze, misschien lastige vraag, heb ik een eenvoudig, maar inspirerend antwoord gevonden, namelijk: door het voorbeeld te volgen van juist die verzetslieden, die in gevangenschap, in gevangenissen zoals het Oranjehotel, en in de nationaal-socialistische werk-en vernietigingskampen, het geloof in de waardigheid van de mens niet verloren hebben en in extreme omstandigheden toch dat geloof hebben vol gehouden en laten zien. Ik vond dit antwoord in het recent gebouwde Gedachtenismonument in Parijs, dat aan de oever van de Seine is geplaatst. Het is gewijd aan alle omgekomen slachtoffers van het nazi-regiem, voor alle gedeporteerden, alle gevangenen van dat regiem. Het is een eenvoudig monument, onder de grond geplaatst met twee donkere gangen: een van licht naar donker, de andere van donker naar licht. De eerste toont de verschrikkelijke ellende, de tweede de lichtpuntjes van hoop, veertien panelen, die elk een bepaalde manier verbeelden en vertellen, hoe de eigen zelf gekozen humane waarden behouden kunnen blijven.

Ik noem ze en U ziet veertien overlevingsstrategieën in extreme omstandigheden voor U. Het is een levenswijze, een manier van leven waar U en ik, in onze huidige, en gelukkig nog niet extreme omstandigheden, een voorbeeld aan kunnen nemen.

De eerste drie panelen: laat in elk geval een spoor na van jezelf; blijf hoop houden; kom in opstand. De volgende drie panelen: probeer onderdrukking te saboteren; biedt politiek verzet en misschien wel belangrijkste overlevingsregel: blijf geloven, blijf in elk geval geloven in iets, in God, in de terugkeer van gerechtigheid, in het terugzien van een geliefde, in het terugvinden van partners en kinderen, maar blijf geloven;

Dit waren de eerste zes panelen, die ongeveer overeen komen met de klassieke christelijke deugden geloof, hoop en liefde. De volgende zijn

belangrijke moderne deugden, horend bij onze moderne samenleving: biedt verzet door middel van kunst: schrijf een gedicht, maak een tekening, een spotprent, een lied, een muurschildering à la Guernica; vervolgens, ook heel belangrijk: blijf schrijven; blijf schrijven uit zelfbehoud, in een dagboek, een naar buiten gesmokkelde brief, een notitie op toiletpapier of op een luciferdoosje. Als U zo dadelijk de cellen gaat zien, dan ziet U hoe belangrijk schrijven was, al is het op gevangenis muren. Het schrijven staat symbool voor: blijf actief in denken en doen. Maar ook de volgende panelen geven een belangrijk signaal af: blijf je lichaam en geest zelf altijd goed verzorgen, geef niet toe aan slordigheid of zelfverwaarlozing, ook al is het uit wanhoop; blijf zoveel mogelijk, hoe moeilijk de omstandigheden ook zijn, op je voeding en voedsel letten; en de volgende overlevingsstrategie, die ook voor onze wereld en in onze tijd onmisbaar is: blijf deel uitmaken van een kleine groep, houd een onderlinge band en solidariteit hoog en verlies jezelf nooit in totale eenzaamheid, want dan ben je verloren;

De laatste drie panelen luiden: elkaar helpen; waar mogelijk ontsnappen of elkaar helpen aan de onderdrukking te ontsnappen en als veertiende en laatste paneel: "blijf strijdbaar".

Deze veertien moderne deugden golden toen tussen 1940 en '45, maar ze gelden nog steeds en samen vormen ze de aansporing voor onze tijd, het antwoord op de vraag waarom en hoe wij moeten blijven gedenken. Gewoon: door deze voorbeelden te volgen in ons eigen leven. Ze staan voor de waarden die door Cleveringa op de rand van de Bourbon zijn geschreven, de grote klok die ons elk jaar op deze dag én op 4 mei herinnert aan hen die hun leven gaven voor die grote waarden en idealen, voor de wering van onrecht, de herwinning van persoonlijke en politieke vrijheid, de bewaking en bewaring van onze geestelijke waarden, zoals daar zijn onderlinge solidariteit, moed, trouw en vertrouwen, waarachtigheid en gerechtigheid, luisteren naar de innerlijke stem van je geweten en daar ook naar durven handelen, van eergevoel en eerbied voor de mens.

In één zin samengevat: opkomen voor het behoud van de waardigheid van elke mens, die in haar of zijn leven verdrukt of vertrappt dreigt te worden. Dit hebben de vele voormalige politieke gevangenen van het Oranjehotel in hún leven gedaan. Velen hebben daarvoor hun leven gegeven. Hun strijd tegen onrecht en voor de menselijke waardigheid zetten wij voort en daarom komen wij elk jaar naar cel 601 terug om elkaar aan deze ereplicht te herinneren. Wij blijven gedenken. Graag tot volgend jaar.

Ik dank U voor Uw aandacht.